

φιλοσοφίας και της επιστήμης και επισημαίνει τις ηθικές αντινομίες και τους κινδύνους που εγκλείει ο σύγχρονος «εκβαρβαρισμός της ειδίκευσης». Στη συνέχεια αναφέρεται σε προβλήματα που αναφύονται στον επιστημονικό χώρο και το πεδίο των τεχνολογικών εφαρμογών από άποψη φιλοσοφική. Τονίζει την ανάγκη της πολιτιστικής ολοκλήρωσης και καθολικής εποπτείας των αξιών από το σύγχρονο ειδικό επιστήμονα τεχνολόγο και συνιστά τη συνειδητοποίηση της προμηθεϊκής επιταγής της φιλοσοφίας ως πραξιολογίας.

9. Ν. Τσουγιοπούλου – Σαβεριάδου, *Η φιλοσοφία της ιατρικής σήμερα*. Μελετώνται τα φιλοσοφικά προβλήματα που ανακύπτουν μέσα από την ιατρική πρακτική και συνιστούν ειδικό αντικείμενο έρευνας της φιλοσοφίας της ιατρικής.

10. Α. Κουλουμπαρίτση, *Μεταφυσική και τεχνική*. Στο άρθρο αυτό αναλύεται η σχέση ανάμεσα στην τεχνική και τη μεταφυσική στα πλαίσια του στοχασμού του Heidegger. Αφετηρία του προβληματισμού του σ. αποτελεί ο αφορισμός του Heidegger, ότι η καινούργια μορφή με την οποία το όν εμφανίζεται στην εποχή μας είναι συνδεδεμένη με την τεχνική. Επισημαίνοντας ορισμένα σημεία που παραμένουν ανεπαρκή και αθεμελίωτα στον Heidegger, ο σ. εκφράζει την άποψη ότι αντικείμενο της μεταφυσικής στην εποχή μας θα πρέπει να είναι μία νέα μορφή κριτικής, η οποία θα αποσκοπεί στο συστηματικό έλεγχο των σύγχρονων κυρίαρχων μορφών στοχασμού.

Στην τελευταία θεματική ενότητα αναφέρονται οι εξής ανακοινώσεις:

1. Ε. Μπιτσάκη, *Η ενότητα επιστημών και φιλοσοφίας*. Αναφερόμενος σε κοινές έννοιες της φιλοσοφίας και της επιστήμης, τις οποίες χαρακτηρίζει ως «οίονεί φιλοσοφικές», ο σ. ορίζει την μεταξύ τους σχέση ως εκτακτική και εντατική. Με μεθοδικότητα και ακρίβεια προσδιορίζει περαιτέρω τη διαφορετική λειτουργικότητα των ίδιων όρων στο πεδίο της επιστήμης και στο πεδίο της φιλοσοφίας και αποδεικνύει την καταστατική διαφορά αλλά και την ενότητα των επιστημών και της φιλοσοφίας.

2. Α. Μπαρτζελιώτη, *Η δυναμική σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης*. Ο σ. διαπιστώνει ως κοινό γνώρισμα της φιλοσοφίας και της επιστήμης το πάθος του θαυμάζειν και αναλύει μεθοδικά τα αίτια που έχουν προκαλέσει τις παρανοήσεις γύρω από τη μεταξύ τους σχέση. Επισκοπώντας τις αποτυχημένες απόπειρες προγραμματισμένης διάσπασης της φιλοσοφίας και της επιστήμης εκ μέρους του παθητικού εμπειρισμού του Hume, του ενεργητικού ορθολογισμού του Descartes, του υπερβατολογικού υποκειμενισμού του Kant, του νεοκαντιανισμού και του υπαρξισμού, ο σ. επιχειρεί να καθορίσει τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης, την οποία εύστοχα χαρακτηρίζει ως σχέση δυναμικής υφής.

Η Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία με την έκδοση του τόμου αυτού συμβάλλει σημαντικά στην προώθηση της φιλοσοφικής παιδείας του τόπου μας και αξίζει κάθε έπαινος σε αυτούς που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους για την έκδοση των Πρακτικών των φιλοσοφικών Συνεδρίων.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΙΡΟΥ
ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

John Foster: *A. J. Ayer*, Routledge and Kegan Paul, London 1985, pp. xvi+307, £21.00.

Ο εικοστός τέταρτος τόμος της σειράς *The Arguments of the Philosophers* που εκδίδεται υπό την εποπτεία του καθηγητή T. Honderich του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, καλύπτει τη σκέψη ενός συγχρόνου φιλοσόφου που δεν έχει ανάγκη παρουσίασης: αν υπάρχει ένας

ζων αναλυτικός φιλόσοφος ευρύτατα γνωστός έξω από τα όρια του αγγλόφωνου κόσμου, αυτός δεν είναι άλλος από τον Ayer. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και για τον συγγραφέα. Ο John Foster, εταίρος του Brasenose College, παραμένει σχετικά άγνωστος ακόμη και μέσα στα όρια της Οξφόρδης, παρά τη δημοσίευση άρθρων όπως το "Meaning and Truth Theory" [στη συλλογή των Evans & McDowell, *Truth and Meaning. Essays in Semantics*] και, πιο πρόσφατα, την εκπόνηση του *The Case for Idealism* [Routledge and Kegan Paul, 1983]. Το γιατί, είναι φανερό από τον τίτλο και μόνο του βιβλίου, και γίνεται ακόμη σαφέστερο από τα περιεχόμενά του: χειριζόμενος υποδειγματικά όλο σχεδόν το διαθέσιμο αναλυτικό οπλοστάσιο, ο Foster υποστήριξε ότι μία πνευματοκρατική θεωρία για τη φύση της πραγματικότητας μπορεί να εγγυηθεί και να εξασφαλίσει την ύπαρξη του φυσικού κόσμου δίχως να υποχρεωθεί να υποστηρίξει πως η έσχατη πραγματικότητα είναι εξ ολοκλήρου μη-φυσική (και άρα να οφείλει κατόπιν να αποδείξει ότι τα γεγονότα αυτής της πραγματικότητας επαρκούν λογικά για την ύπαρξη του φυσικού κόσμου), αλλά υποστηρίζοντας, αντίθετα, ότι τα φυσικά αντικείμενα απαρτίζονται από πνεύματα (νόες), και ότι η διάταξη αυτών των πνευμάτων στο χώρο συγκροτείται από τις υφιστάμενες μεταξύ των εμπειρικών καταστάσεών τους ποιοτικές σχέσεις. Ελπίζω ότι το μακροπερίοδο αυτό δίνει μια καλή γεύση του πόσο προχωρημένος, και άρα δυσπρόσιτος, είναι ο ιδεαλισμός του Foster, ώστε, παρ' όλη την αναλυτική διαύγεια και ρώμη του, να τον κρατά (όπως και τον άλλο σημερινό αναλυτικό δυνιστή Howard Robinson, με τον οποίο μόλις εξέδωσαν από κοινού το *Essays on Berkeley* [Clarendon Press, 1985]) απαράδεκτα μακριά από τα επίκεντρα των τρεχουσών αναλυτικών εξελίξεων, και αφού εκφράσω την ευχή: τα επιχειρήματα με τα οποία υποστηρίζει τις απόψεις του να προκαλέσουν σύντομα την προσοχή που τους αξίζει, περνά στην παρουσίαση του καινούργιου του βιβλίου.

Τόσο το εσώφυλλο του καλύμματος όσο και η εισαγωγή, υπόσχονται όχι μόνο την πιστή από φιλολογικής πλευράς έκθεση των απόψεων του Ayer αλλά και την έντονα φιλοσοφική εξέταση των συναφών προβλημάτων. Και η υπόσχεση τηρείται, ακόμη και για τον ιδιαίτερα απαιτητικό αναγνώστη: όσο περισσότερο προχωρεί η συζήτηση, τόσο ο Foster προτείνει (ή απορρίπτει) διακρίσεις, διευκρινίζει (ή παραμερίζει) έννοιες, κατασκευάζει (ή ανασκευάζει) επιχειρήματα και αποδέχεται (ή αντιτάσσεται σε) συμπεράσματα, που σαφώς υπερβαίνουν τα όρια του γράμματος των κειμένων του Ayer, χωρίς ωστόσο να εκφεύγουν από την εμβέλεια της εν γένει θεματικής τους. Και το υψηλό του επιπέδου της συζήτησης διαθέτει και τη σαφήνεια και την ευθύτητα που πρέπει να χαρακτηρίζουν ένα φιλοσοφικό κείμενο — ιδίως όταν αυτό αποτελεί και κείμενο κριτικής. (Και η πιο πρόχειρη σύγκριση με κάτι σαν το *A Critique of Logical Positivism* του C.E.M. Joad είναι εύγλωττη).

Το πρώτο κεφάλαιο («Νόημα και επαλήθευση») διαπραγματεύεται υποδειγματικά την περίφημη αρχή της επαλήθευσης. Η συζήτηση ξεκινά από την εκδοχή της κύριας θέσης του πρώιμου Ayer του *Language, Truth and Logic* [συμπληρώθηκαν φέτος πενήντα χρόνια από την έκδοσή του δίχως ακόμη να έχει μεταφραστεί στη γλώσσα μας] ως κριτηρίου προτασιακής νοηματικότητας — μία πρόταση έχει κυριολεκτικό νόημα αν και μόνο αν [στο εξής: ανν] εκφράζει ή ταυτολογική (αναλυτική) ή εμπειρικά επαληθεύσιμη απόφαση. Η σημασία του έγκειται στο ότι ξεσκεπάζει μορφές α-νοησίας οι οποίες δεν είναι εμφανείς και χωρίς αυτό θα περνούσαν απαρατήρητες: πρόκειται για τις προτάσεις που μολονότι έχουν τη μορφή ισχυρισμού, δεν είναι από σημασιολογικής πλευράς σε θέση να εκφράσουν κάτι το αληθές ή το ψευδές — για τις προτάσεις που στερούνται κυριολεκτικού νοήματος. Τις συνέπειες της εφαρμογής του τις υφίστανται και πολλοί φιλοσοφικοί ισχυρισμοί, και καθώς το ίδιο ισχύει και για τις αρνήσεις τους, τα ερωτήματα στα οποία υποτίθεται ότι παρέχουν απάντηση αποκαλύπτονται κίβδηλα. Η απαλοιφή της μεταφυσικής καθίσταται αναπόφευκτη, και η μόνη εναπομένουσα φιλοσοφική δραστηριότητα περιορίζεται στην ανάλυση των διαφόρων μη φι-

λοσοφικών ισχυρισμών μας, στη διευκρίνιση εννοιών που είναι σε όλους μας (σχεδόν) προσιτές. Το κριτήριο όμως είναι προβληματικό. Κατ' αρχήν, συνεπάγεται ότι κάθε *a priori* αλήθεια είναι αναλυτική. Ο ορισμός όμως της αναλυτικής απόφασης ως απόφασης την οποία εκφράζει μία πρόταση της οποίας το νόημα διασφαλίζει, βάσει των ορισμών των συμβόλων της και της συντακτικής διάταξής τους, ότι εκφράζει μία αλήθεια, αποτελεί κατ' ουσίαν ισχυρισμό ότι οι *a priori* αλήθειες είναι προϊόντα των γλωσσικών *συμβάσεων* που διέπουν τη χρήση των συμβόλων μας. Και η *αναγωγή* αυτή της *a priori* γνώσης σε μία μορφή γλωσσικής ικανότητας, υποστηρίζει ο Foster, και αντι-δαισθητική είναι και αυτοαναιρείται: *μερικές τουλάχιστον a priori αλήθειες είναι ανεξάρτητες του γλωσσικού νοήματος*. Παραπέρα, ακόμη και αν, όπως είναι θεμιτό, παρακάμψουμε το ζήτημα της σπουδαιότητας του εύρους αυτών των αληθειών (περιορίζοντάς το, π.χ., σε εκείνες του λογισμού των κατηγορημάτων), και επιμείνουμε (όπως αρχικά ο Ayer) ότι η εκδοχή της αρχής της επαλήθευσης κατά την οποία μία πρόταση έχει *πραγματολογικό* νόημα για κάποιον ανν αυτός γνωρίζει πώς να επαληθεύσει την απόφαση που αυτή εμφανίζεται να εκφράζει, έχει καλώς, οι συνακόλουθες διακρίσεις του *κατ' αρχήν* επαληθεύσιμου από το επαληθεύσιμο μιας απόφασης στην πράξη και της *ασθενούς* (πιθανολογικής) επαλήθευσής της από την ισχυρή (οριστική), απαιτούν τον *αναδρομικό* ορισμό της επαληθευσιμότητας, ανάγκη που όχι μόνο παραμένει ανικανοποίητη αλλά και εντείνει την υπολανθάνουσα διάσταση μεταξύ των εννοιών της παρατηρησιακής *ένδειξης* και του παρατηρησιακού περιεχομένου: οι υπαγορευόμενες από τις έννοιες αυτές εκδοχές της αρχής δεν είναι καν εκτασιακά ισοδύναμες. Και ναι μεν η αρχική διατύπωσή της ευνοεί την πρώτη εκδοχή, μόνο όμως η δεύτερη μπορεί να εξηγήσει ικανοποιητικά την έντονα *αναγωγική* στάση του Ayer έναντι διαφόρων κλάσεων καθημερινών δηλώσεων (από κοινού, φυσικά, με την παραδοχή πως οι εν λόγω δηλώσεις δεν είναι ανόητες). Οι αναγωγικές όμως αναλύσεις, επισημαίνει ο Foster, είναι εν γένει αντι-δαισθητικές, λόγω της ριζικής διαστρέβλωσης του αρχικού νοήματος των δηλώσεών μας, λόγω της τεράστιας αλλαγής της οντολογικής μας προοπτικής που απαιτούν. Και η επιμέρους ανάλυση της ιδέας του υλικού αντικειμένου — που αποτελεί την καρδιά της *γλωσσικής φαινομενοκρατίας* του Ayer, σύμφωνα με την οποία οι δηλώσεις περί του φυσικού κόσμου είναι μεταφράσιμες, κατά *οντολογικά* αναγωγικό τρόπο, σε καθαρά εμπειρικές δηλώσεις — αποκαλύπτεται ελαττωματική ακόμη και με *φαινομενοκρατικά* μέτρα και σταθμά, και όχι μόνον επειδή οι φυσικές μας έννοιες είναι *σύμφυτα* ρεαλιστικές. Επιπλέον, η εξ αρχής πρόσδεση του *πραγματολογικού* νοήματος στον εκάστοτε ομιλητή εισάγει στον ορισμό αυτό έναν «*παράγοντα σχετικότητας*» που καθιστά τον επιδιωκόμενο περιορισμό του παρατηρησιακού περιεχομένου ακόμη πιο ασφυκτικό, και εξωθεί σε ακόμη ακραιφνέστερο αναγωγισμό. Και εν πάση περιπτώσει, η ισχυρή υπεράσπιση της αρχής από τον Ayer διεξάγεται με επιχειρηματολογία που συγχέει συνθήκες *αλήθειας* και συνθήκες *επαλήθευσης*, και στηρίζεται στην αδικαιολόγητη κατά τον Foster παραδοχή πως οι γενικές συνθήκες της προτασιακής νοηματικότητας μπορούν να παρασχεθούν με *μη* σημασιολογικούς όρους: η αρχή της επαλήθευσης αποτελεί *γνωσιολογικό* κριτήριο νοηματικότητας.

Η υφή αυτή της αρχής καθιστά φυσική τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος του ώριμου Ayer του *The Problem of Knowledge* στα γνωσιολογικά προβλήματα που θέτει ο *σκεπτικισμός*, και τα οποία αναλύονται εξονυχιστικά στο δεύτερο κεφάλαιο («Γνώση και σκεπτικισμός»). Η συζήτηση ξεκινά από το παραδοσιακό ερώτημα για το πώς μπορούν, αν μπορούν καν, να δικαιολογηθούν οι συνήθεις γνωστικοί ισχυρισμοί μας, από μέρος δηλαδή του ευρύτερου (και εξίσου παραδοσιακού) ερωτήματος που αφορά τη δικαιολόγηση των δοξικών καταστάσεων (πίστεών) μας, οι πλείστες των οποίων είναι κατά τον σκεπτικό ανεπίδεκτες έλλογης υποστήριξης. Κατά την αντίληψη της (πραγματολογικής) γνώσης που αποδέχεται ο Ayer, κάποιος *γνωρίζει* ότι *p* ανν ισχύουν οι εξής συνθήκες: (1) είναι αλήθεια ότι *p*, (2) είναι

βέβαιος ότι p , (3) έχει το δικαίωμα να είναι βέβαιος ότι p . Μέσα από την παρουσίαση διαφόρων μικροπροβλημάτων που επιλύονται εύκολα με προφανείς επαυξήσεις του ορισμού αυτού [για την τελική βελτιωμένη μορφή του δεξ σ. 301 σημ. 4] και μετά την εν παρόδω σχεδόν αναγνώριση του αλύτου του κλασσικού πλέον προβλήματος του Gettier, η προσοχή εστιάζεται στο κατά πόσον ενδείκνυται να εκληφθεί η (3) ως συνθήκη *αξιοπιστίας* — κάποιος έχει το σχετικό δικαίωμα βεβαιότητας ανν (α) η τρέχουσα πίστη *αποκτάται* κατά τρόπο στον οποίο μπορεί να βασίζεται, εν γένει τουλάχιστον, για να φθάνει στην αλήθεια, (β) η πίστη αυτή *διατηρείται* κατά τρόπο αντίστοιχο, (γ) πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για *έλλογους* τρόπους. Η ανάπτυξη όμως αυτή της (3) παραμένει προβληματική, ακόμη και αφού προστεθεί πως οι εν λόγω τρόποι πρέπει όχι μόνο να *παράγουν* αληθείς πίστεις αλλά και να είναι, υπό μία ορισμένη έννοια, *ευαίσθητοι* στην αλήθεια των πίστεων αυτών. Διότι, υποστηρίζει ο Foster, το κατά πόσον ένας τέτοιος τρόπος είναι πράγματι αξιόπιστος, εξαρτάται άμεσα από την εκάστοτε *περιγραφή* του. Και καθώς *κάθε* τρόπος απόκτησης (ή διατήρησης) (i) περιγραφόμενος με αρκετά *γενικούς* όρους αποβαίνει αναξιόπιστος, (ii) περιγραφόμενος με αρκετά *ειδικούς* όρους καθίσταται αξιόπιστος, (iii) δεν γίνεται να θεωρηθεί αξιόπιστος *simplíciter* ανν είναι αξιόπιστος υπό *κάποια* περιγραφή, η συγκεκριμένη ανάπτυξη της (3) αποκαλύπτεται *θεμελιωδώς* εσφαλμένη: η συνθήκη της αξιοπιστίας σφάλει στο ευρύτερο ζήτημα της δικαιολόγησης των δοξικών καταστάσεών μας. Ο Foster αντιπροτείνει μία συνθήκη *παροχής λόγων* — κάποιος έχει το εν λόγω δικαίωμα ανν η τρέχουσα κατάσταση του πνεύματος (νου) του του παρέχει *αποχρώντα* λόγο για να είναι βέβαιος ότι p — όχι ως τη μοναδική εναλλακτική επιλογή, αλλά ως τη μόνη βιώσιμη. Καθώς όμως η κατοχή τέτοιων λόγων είναι αυστηρά περιορισμένη, αμφισβητείται ευθέως και σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό το έλλογο της πίστης και, *a fortiori*, η κατοχή γνώσης (η τελευταία εξαρτάται απaráβλεπτα από γεγονότα που κείνται *εκτός* του πνεύματος): η συνθήκη (3) μας εξωθεί σε ολοκληρωτικό σχεδόν σκεπτικισμό. Ακόμη χειρότερα, τονίζει ο Foster, η σκεπτική απειλή ανακλύπτει «όπως και αν αναλύσουμε την έννοια της δικαιολόγησης» [δεξ σσ. 125, 132]. Μέχρι ποίου σημείου όμως είναι ορθή και πλήρης η εικόνα του σκεπτικισμού που παρέχει ο Ayer; Ο σκεπτικός δεν αμφισβητεί την εφαρμογή μόνον ορισμένων οικείων διαδικασιών αλλά την *αξιοπιστία* τους (και την εμπιστοσύνη μας σ' αυτήν) με επιχειρήματα τα οποία άσχετα από το αν αφορούν το φυσικό κόσμο, τους άλλους νόες, το παρελθόν, ή την επαγωγή, διαθέτουν μία *ορισμένη κοινή μορφή*, καταλήγοντας έτσι να *αρνείται* τους γνωστικούς ισχυρισμούς μας (και όχι να τους θέτει απλώς εν αμφιβόλω). Οι τρόποι όμως αποφυγής του σκεπτικισμού που πραγματεύεται ο Ayer (απλοϊκός ρεαλισμός, αναγωγισμός, επιστημονισμός και περιγραφική ανάλυση) προδίδουν την αδυναμία του να δει τις συνέπειες του *συνδυασμού* περισσότερων της μιας μορφών σκεπτικισμού: καθώς τα προβλήματα μιας επιμέρους περιοχής οξύνουν εκείνα μιας άλλης (και αντιστρόφως), το *γενικό* σκεπτικό πρόβλημα καθίσταται κατά πολύ δυσχερέστερο απ' ό,τι αυτός φαίνεται να νομίζει. Το ότι πάντως η αντιμετώπιση και των επιμέρους προβλημάτων δεν είναι διόλου εύκολη υπόθεση, καταφαίνεται από τη διαπραγμάτευση του προβλήματος του φυσικού κόσμου. Δεδομένου ότι ο σκεπτικός χρειάζεται μία *κάποια* εκδοχή της *θεωρίας των δεδομένων των αισθήσεων*, να μεν το επιχείρημα εκ της ψευδαισθήσεως δεν επαρκεί, το επιχείρημα όμως *εκ της πλήρους παραισθήσεως* είναι, παρ' όλες τις προσπάθειες του Ayer να το αντικρούσει, υπέρ αρκετό για την εισαγωγή της. (Και ο ίδιος άλλωστε υιοθετεί μία *γλώσσα* δεδομένων των αισθήσεων ως φιλοσοφικά *διαφοριστική* (μιά και παριστά ανάγλυφα το πώς ακριβώς η γνώση του φυσικού κόσμου είναι, στην καλύτερη περίπτωση, *έμμεση* γνώση): το κρίσιμο σημείο είναι ότι δεν πρόκειται απλώς για υιοθέτηση διαφορετικής σημειογραφίας, αλλά για την αναγνώριση πως η φύση της αντιληπτικής εμπειρίας επιτρέπει ολότελα διαφορετικούς τρόπους *εννοιολογικής (ανα)συγκρότησής* της). Και όσο κι αν ο Foster αισιοδοξεί ότι η αποτυχία της γλωσσικής (αναλυτικής) φαινομενοκρατίας — την οποία τελικά αναγνωρίζει και ο Ayer — δεν συνεπάγεται και την απο-

τυχία της φαινομενοκρατίας εν γένει [πώς αλλιώς θα έγραφε το *The Case for Idealism*;], διατηρεί αρκετή νηφαλιότητα — και ειλικρίνεια — ώστε να ομολογήσει ότι κατά βάθος δεν ξέρει αν η τελική εκδοχή του σκεπτικού επιχειρήματος είναι λογικά αναντίρρητη.

Η παντοδυναμία του σκεπτικισμού αμφισβητείται με αρκετή πρωτοτυπία στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο («Άνθρωπος και φύση») που αφορά κυρίως τον όψιμο Ayer του *Probability and Evidence*. Η συζήτηση ξεκινά από το σκεπτικό πρόβλημα της επαγωγής και την επαναδιατύπωση στο βιβλίο αυτό του κλασσικού επιχειρήματος του Hume, σύμφωνα με το οποίο *κάθε* προσπάθεια δικαιολόγησης της επαγωγής δεν μπορεί παρά να είναι λογικά *κυκλική*. Αντίθετα με τον Hume, ο Ayer δεν συμπεραίνει πως η (πίστη μας στην) επαγωγή είναι στην πραγματικότητα ανορθόλογη: απλούστατα, η διαισθητική λογικότητά της είναι *πρωταρχική* — θέτει τα έσχατα για το πεδίο εφαρμογής της κριτήρια ορθολογικότητας. Παρά τις προσπάθειές του όμως, μία τέτοια θέση παραμένει ανήμπορη να αντιμετωπίσει πειστικά τα γνωστά παράδοξα του Hempel και του Goodman, και έτσι η επαγωγή κινδυνεύει να θεωρηθεί όχι απλώς ανορθόλογη αλλά η *πιο* ανορθόλογη μέθοδος συμπερασμού που θα μπορούσαμε ποτέ να επινοήσουμε. Ο Foster πιστεύει ωστόσο ότι τα παράδοξα αυτά είναι επιλύσιμα, και μάλιστα με τρόπο που παρέχει μία πρώτη βάση για την οριστική διευθέτηση του όλου σκεπτικού προβλήματος. Πρόκειται φυσικά για τη *νομολογική* — *εξηγητική* λύση που έχει προτείνει ο ίδιος, και της οποίας το κρίσιμο χαρακτηριστικό αποτελεί η πρόταση να θεωρηθούν οι φυσικοί νόμοι μορφές *αντικειμενικής φυσικής αναγκαιότητας* (και όχι πραγματολογικές γενικεύσεις, όπως θέλει ο Ayer), ελπίζοντας ότι η παραδοχή τέτοιων νόμων επιδέχεται απρόσβλητη από τον σκεπτικό δικαιολόγηση. Όσον αφορά τις αντίστοιχες θέσεις του Ayer, το κρίσιμο κατά τον Foster σημείο δεν έγκειται στην άρνηση ότι η αντικειμενική αυτή αναγκαιότητα μπορεί να πιστοποιηθεί *a priori*, αλλά στην επιμονή ότι δεν υπάρχει τρόπος να εξηγηθεί με αναφορά στην εμπειρία. Και ο Foster επιχειρηματολογεί πως αυτή κάθε άλλο παρά στερείται συνοχής, και ότι επομένως η λύση του μπορεί να γίνει δεκτή. Οπωσδήποτε είναι εύλογος ο ισχυρισμός ότι η έννοια της αιτιότητας που όντως έχουμε εμπεριέχει μία ιδέα αντικειμενικής αναγκαιότητας (*ακόμη* και αν, γι' αυτόν ίσως ακριβώς το λόγο, στερείται τελικά συνοχής). Ο Ayer όμως αρνείται σαφώς ότι αυτή η έννοια περιέχει οποιαδήποτε τέτοια ιδέα: ο πυρήνας της δικής του ανάλυσης του νοήματος των αιτιωδών δηλώσεων συγκροτείται από τις θέσεις ότι (α) *ακόμη* και οι ενικές αιτιώδεις δηλώσεις είναι σε τελική ανάλυση *γενικές* και ότι (β) το περιεχόμενο των αιτιωδών κρίσεων *δεν* είναι καθαρά πραγματολογικό. Ο Foster τονίζει ότι συνδυαζόμενες οι (α) και (β) ισχυροποιούνται σημαντικά, επικροτεί την απόρριψη κάθε εναλλακτικής ανάλυσης που θα εξομοίωνε τις (ενικές έστω) δηλώσεις αυτής της κλάσης προς τους υποθετικούς λόγους του μη πραγματικού [counterfactual conditionals], και διευκρινίζει υπό ποίαν ακριβώς έννοια η όλη ανάλυση είναι όχι μόνο παραπλήσια εκείνης του Hume αλλά και *αισθητά υπέρτερη* της. Υποστηρίζει όμως ότι, όσον αφορά την ολοκλήρωση της ανάλυσης, ναι μεν είναι ίσως εφικτό να διακρίνει ο Ayer τα συμβάντα που βρίσκονται σε σχέση αιτίου — αιτιατού από εκείνα που αποτελούν (παράπλευρα) αποτελέσματα της αυτής αιτίας, δεν γίνεται όμως να προσδιορίσει ικανοποιητικά τη *φορά* της αιτιότητας — να μας δώσει κάποιο καλό λόγο για τον οποίο η έννοιά μας αυτή εμπεριέχει τη χρονική ασυμμετρία αιτίου - αιτιατού. Και η όλη αναγωγική ανάλυση αντιμετωπίζει περαιτέρω προβλήματα μόλις καταγραφεί η ύπαρξη αιτιωδών ζευγών όπως εκείνα λ.χ. που βάζει μπροστά μας κάθε εκδοχή της λεγόμενης *ψυχοφυσικής* αιτιότητας. Η επιχειρηματολογία του Foster οδηγεί σε μία καθαρά *καρτεσιανή* αντίληψη του εγώ, και η συνακόλουθη κριτική της απόρριψής της από τον Ayer παρά τον εξαιρετικά διαλλακτικό τόνο που τη διέπει, δεν παύει να είναι δριμεία. Πράγμα αναμενόμενο, μια και ο απόλυτα *εμπειριοκρατικός* προσανατολισμός του έργου του Ayer αποτελεί τον παραδοσιακό αντίποδα του καθαρά *ρασιοναλιστικού* προσανατολισμού της φιλοσοφικής γραφής του Foster.

Η παραπάνω σύνοψη των περιεχομένων του βιβλίου παραλείπει πλήρως την παρουσίαση και την κριτική σημαντικών απόψεων του Ayer, όπως η *συγκινησιακή θεωρία* του για την ηθική ή ο τρόπος που αντιμετωπίζει την *ελευθερία της βουλήσεως*, καθώς και αρκετές ενδιαφέρουσες θέσεις του ίδιου του Foster, όπως εκείνες που αναφέρονται στο *απαράβλεπτο της διαφοράς εμπειριοκρατικού ατομισμού και λογικού θετικισμού* και στο πρόβλημα της *προσωπικής ταυτότητας*. Αξίζει να σημειωθεί επίσης η λιτή έκθεση και η διεισδυτική κριτική των απόψεων άλλων φιλοσόφων (όπως οι Schlick, Cohen και Armstrong), όπου το απαιτούν ο διαχωρισμός των θέσεων του Ayer από άλλες με τις οποίες αυτές συνήθως συγχέονται, η επανεκτίμηση της ορθότητάς τους, ή η προτίμησή τους έναντι γνωστών αντιπάλων.

Παρατηρήσεις μπορούν βέβαια να γίνουν πολλές και ποικίλες — και όχι μόνον από όποιον δεν συμμερίζεται τις πνευματοκρατικές τάσεις του Foster. Ο χώρος επιτρέπει να σημειώσω μόνο μερικές σύντομες (και αρκετά προσωπικές): την επιθυμία να είχε καλύψει σαφώς εκτενέστερα τον όψιμο *ρεαλισμό* του Ayer [σ. 189-91] και να μην είχε αφήσει να περάσει δύο φορές [σ. 141, 217] ανεκμετάλλευτη η ευκαιρία για μνεία έστω των απόψεων του Dummett για τη δικαιολόγηση της *παραγωγής*: την αίσθηση πως ίσως να μην έχει προσέξει ότι προβαίνει έμμεσα — χωρίς παροχή λόγου ή κινήτρου — στην (ευπρόσδεκτη μεν αλλά και) εξαιρετικά ισχυρή παραδοχή πως οι *αντικειμενικές* τιμές αληθείας είναι μόνον *δύο* [δες σ. 5 και 156]· και τη γνώμη πως η θεωρία των Ramsey-Lewis, κατά την οποία οι φυσικοί νόμοι δεν είναι τίποτε άλλο από τις *ενδεχόμενες γενικεύσεις* που αποτελούν αξιώματα ή θεωρήματα κάθε αληθούς παραγωγικού συστήματος που συνδυάζει *κάλλιστα* τα (εν γένει συγκρουόμενα) χαρακτηριστικά της *απλότητας* και του *πληροφοριακού περιεχομένου* [δες D. Lewis, *Counterfactuals*, 73 κ.ε., F. Ramsey, *Foundations*, 131 κ.ε., πρβλ. 138] παραμένει σαφώς ανώτερη — όσο κι αν (για λόγους διαφορετικούς από του Foster) θα προτιμούσα και εγώ μία θεωρία φυσικής αναγκαιότητας.

Το βιβλίο είναι καλοτυπωμένο από κάθε άποψη, τα κυριώτερα τυπογραφικά σφάλματα έχουν ήδη καταχωρηθεί στο ένθετο της σ. νί [διέφυγαν δύο επουσιώδη ορθογραφικά: σ. 105 στ. 1, σ. 284 στ. 2], και μολονότι ο μοναδικός *index* είναι και υπερβολικά σύντομος και αρκετά ελλιπής, θα το συνιστούσα θερμά και στους αγγλομαθείς προπτυχιακούς φοιτητές αν δεν ήταν τόσο ακριβό.

ΠΑΝΤΑΖΗΣ ΤΣΕΛΕΜΑΝΗΣ
ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
HERTFORD COLLEGE, OXFORD

Ζήνων (Δελτίο της Φιλοσοφικής Εταιρείας Κύπρου), τόμοι 1ος (1980), 2ος (1981), 3ος (1982), 4ος - 5ος (1983 - 84).

Δύο χρόνια μετά την ίδρυση της Φιλοσοφικής Εταιρείας Κύπρου (1978) αποφασίστηκε η έκδοση του Δελτίου της Εταιρείας με την επωνυμία «Ζήνων», για να τιμηθεί ο ιδρυτής της Ελεατικής Στοάς Ζήνων ο Κιτιεύς. Το Δελτίο εκδίδεται σε ετήσια βάση από το 1980 και εξής. Έκτοτε έχουν εκδοθεί τέσσερις τόμοι (1ος τ. 1980, 2ος τ. 1981, 3ος τ. 1982, 4ος - 5ος τ.τ. 1983 - 1984).

Η σημασία τόσο της ιδρύσεως της Φιλοσοφικής Εταιρείας Κύπρου όσο και της εκδόσεως του Δελτίου της «Ζήνων», όπως έπισημαίνεται στον Πρόλογο του πρώτου τόμου του Δελτίου (1980), εντάσσεται και συνδέεται δυναμικά και άμεσα με τη σημασία ορθώσεως του ελληνικού φιλοσοφικού λόγου στον ευαίσθητο και εθνικά σημαντικό κυπριακό χώρο. Πέρα από την υπηρεσία στην ελληνική και διεθνή φιλοσοφική σκέψη, που